

УДК 252 + 130.12 (477)

ПРОСВІТНИЦЬКИЙ РОМАНТИЗМ МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА

Володимир Кепич

*Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1,
Львів, 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Зроблено спробу окреслити світогляд Маркіяна Шашкевича як просвітницько-романтичний. Стверджується, що його життєвий та творчий шляхи припадають на період, який, через історичні для тодішньої України обставини, поєднував в собі дві історико-культурні епохи: Просвітництво і Романтизм, що й визначило головні напрямки творчості М. Шашкевича. Наголошено, що особливістю просвітницького романтизму є те, що ідея Бога в ньому – наскрізна.

Ключові слова: світогляд, просвітницький романтизм, ідея Бога.

Перед українськими істориками філософії стоїть важливе завдання – ґрунтовне та систематизоване дослідження розвитку філософської думки в Україні. Адже відомо, що більшість імен в українській філософії є фактично невизнаними, і на сьогоднішній день наукові та теоретичні праці цих мислителів залишаються недослідженими.

З цією проблемою ми зіштовхуємося і при вивченні творчості Маркіяна Шашкевича. Його філософські та теологічні погляди не знайшли ще належного висвітлення в українській історико-філософській науці. Зазначимо, що в більшості підручників з історії української філософії його ім'я навіть не згадується, не говорячи вже про спеціальні монографічні дослідження. Виняток становить хіба що підручник І. Огородника та М. Русина „Українська філософія в іменах”. За останні роки відчувається зростання інтересу до творчої спадщини „будителя народу руського”. Історико-філософському аналізу творчості М. Шашкевича присвятили свої статті та розвідки Василь Горинь, Іван Паславський, Микола Розумний, Михайло Скринник [2; 3; 4]. Їхні праці висвітлюють естетичні, філософські та суспільно-політичні погляди М. Шашкевича. У них йдеться, здебільшого, про романтичний світогляд українського мислителя.

Проблема романтизму, його сутності, діяльність культурних сил, що його репрезентували в Україні, філософські питання, які вони ставили і вирішували, неоднозначно висвітлюються в нашій історичній, тим паче в історико-філософській літературі. Провідні українські історики та культурологи (М. Грушевський, І. Огієнко, Є. Маланюк, Г. Шпет, І. Крип'якевич та інші) лише констатують факт впливу ідеї народності романтизму на розвиток української культури,

але розглядають не стільки його філософсько-світоглядні, скільки соціально-культурні аспекти. І хоча ще С. Гогоцький [5, с. 82–85] виявив взаємовпливи німецького романтизму й класичної німецької філософії, його точка зору так і не знайшла свого продовження. Лише згодом Д. Чижевський зробив першу спробу з'ясувати ідеї романтизму з розвитком філософської думки в Україні. Український романтизм він виводить із впливу шеллінгіанства, називаючи романтиками учнів і послідовників Ф. Шеллінга в Україні. Водночас учений наголошував, що універсализм романтичного світогляду вплинув на Т. Шевченка й П. Куліша, а пізніше – на П. Юркевича, О. Потебню та М. Гоголя [5, с. 66]. Аналізуючи погляди цих діячів і філософів з їх основними засадами романтизму, можна визнати, що справедливим є твердження Д. Чижевського щодо зарахування до названих імен і М. Шашкевича.

Філософську думку в Україні XVII – особливо XVIII ст. часто називають філософією українського Просвітництва, що, якоюсь мірою, збігається із добою Романтизму. На нашу думку, тут можна говорити про своєрідне накладання цих філософських парадигм. Інтелектуальний злам у сфері філософії виражався в тісному переплетінні філософських ідей Просвітництва з новими світоглядними концепціями, що їх висували ідеологи романтичного світобачення.

Такий романтизм, зрештою, не міг бути непросвітницьким. Ця доба є цікавою тим, що ціла Україна (як Західна, так і Східна) вже не відстає і не випереджує європейські країни, а йде у культурному відношенні в ногу з ними. Філософськими теоретиками романтизму в Європі були німці, в Україні таких теоретиків, йдеться про філософських, не було. Але Україна мала дуже поширену так звану парафілософську літературу, яка прекрасно відобразила романтичний світогляд українського народу, його романтичну ментальність.

Має рацію І. Паславський, стверджуючи, що український романтизм ґрунтувався на загальнокультурному зрушенні, яке охопило всі сфери суспільної свідомості, змінило світосприймання епохи і знайшло своє відображення в усіх галузях духовної культури – у філософії, в літературі, музиці, образотворчому мистецтві, історичних науках, естетиці [3, с. 41–42].

Загальновідомо, що філософія Просвітництва розглядала Всесвіт як машину, що функціонує за незмінними законами руху. Формування Просвітництва відбувалося під знаком раціоналізму. Культ розуму в той час був визначальним. Просвітителі вірили в силу й гуманність розуму та всі зусилля спрямовували на пропаганду гуманних ідей, особливо серед „просвічених” монархів Європи. Надії на перемогу розуму були пов'язані з ідеєю поступового вдосконалення людини і суспільства.

Проти ідейних засад Просвітництва виступали теоретики романтизму. Взявши за своє ідейне озброєння філософське вчення Платона, вони розглядали світ як витвір мистецтва, відштовхуючись безпосередньо від ідей пізньоантичних неоплатоніків (Плотіна і Прокла), вони пояснювали природу не як закостенілий світ незмінних матеріальних тіл, організованих, згідно з механічними законами, про що стверджували просвітники, а як світ символів, тіней, тієї трансцендентної реальності, яка лежить поза межами явищ.

В епоху Романтизму на зміну просвітницькому механічно-раціоналістичному розумінню природи прийшло трактування природи як живого організму, яке найбільш систематично було викладено в натурфілософії Ф. Шеллінга. Це було відродження натурфілософії античності й Ренесансу, продовження неоплатонічних традицій європейської філософської думки минулих епох.

Органічний погляд на природу зумовлює специфіку мистецтва романтизму. Найвідчутніший прояв цього погляду виразився в антропоморфізації явищ природи, в тому, що природі в цілому (космосу, ландшафту, пейзажу) приписуються почуття, характерні для людської душі. Оцінка природи як доброго, співчутливого приятеля, як доброї матері, як носія моральних цінностей – все це являло собою то свідомі, то неусвідомлені прояви органічного погляду на природу.

У романтизмі була подолана однобічність раціоналістичного підходу до явищ дійсності. Картина світу і людської особистості ускладнилися. Набуло особливого значення поняття природи як головного критерію в оцінці особистості, у визначенні моральної норми поведінки. Близькість до природи ставала домінуючою в характеристиці особистості: не пізнання природи за допомогою „чистого розуму” (тобто шляхом побудови безкінечних логічних конструкцій), а відчуття її через органічне злиття з нею – ось основний філософський принцип романтиків.

У тлумаченні суспільних явищ і місця людини у світі романтики були ідеалістами. Однак істотним залишається те, що вони стихійно долали метафізичний підхід своїх попередників. Вони підіймалися до розуміння діалектики відношення людини і світу, діалектики добра і зла, діалектики суспільних відносин; активно вникали у світ людських переживань.

Романтики виступали за свободу життя і творчості, право кожного вірити в те, в що він вірить, бути щасливим на свій лад. Їхньою стихією стала поезія, афоризм, буяння думки, сміх та іронія. Природа для романтиків стала не результатом уявлень, а абсолютною реальністю, об'єктом поклоніння, а не покорення, де мистецтво, поезія – засоби проникнення в таємниці природи без порушення її первозданої гармонії. Об'єднуючим началом для романтиків постає культура як продукт діяльності людей і водночас стимул цієї діяльності. Своє вираження вона знаходить у народній творчості, де народ є носієм, творцем культури.

Із розвитком культури пов'язується мова. Мовою людства постає поезія. Звідси вимога дослідження рідної мови, народної творчості, народного життя, що виражає „душу народу”, вивчення фольклору, етносу, міфології зі зверненням до суб'єкта їх творення – народу, „народної душі” як носіїв надіндивідуальних смислів і значень. Якщо до цього часу народ розглядався як абстрактна одиниця, що через спільність побутової культури й мови все ж не міг претендувати на роль суб'єкта історичного процесу, то завдяки романтизмові він став суб'єктом культури. Цим самим романтизм відіграв важливу роль у розвитку національної самосвідомості західноєвропейських народів, духовної культури.

Творчість М. Шашкевича нерозривно пов'язана із загальноєвропейською культурною традицією того часу. Дух романтизму наповнює його поетичну творчість, історіографічні та фольклористичні пошуки, пронизує їх філософське бачення світу.

Однак не слід забувати, що формування ідейно-теоретичних засад „Руської Трійці” невіддільне від низки принципових установок Просвітництва. Прискорений розвиток духовної культури України на новій народній основі зумовив синкретизм культурних процесів кінця XVIII – першої половини XIX ст., своєрідне поєднання просвітницьких ідей із концепціями романтизму. На прикладі діячів „Руської трійці” особливо виразно простежується, як просвітницька, за духом, громадська та культурно-освітня діяльність могла органічно зливатися з романтичним, за сутністю, світобаченням.

Те, що перейняли діячі „Руської трійці” від просвітництва, визначило насамперед їхню суспільну позицію. Це – різке засудження кріпосництва і деспотизму, поширення освіти і науки серед народу, які визнавалися основною рушійною силою суспільного прогресу. Разом із тим, філософські погляди М. Шашкевича не можна пов'язувати лише з ідеологією Просвітництва, хоча в сучасній науковій літературі така тенденція переважає. При цьому, обстоюється навіть погляд, що діячі „Руської трійці” представляли ідеалістичну течію Просвітництва.

Моменти просвітницької ідеології, як зазначалося вище, притаманні М. Шашкевичу особливо на ранній стадії його діяльності. Однак домінуючим у нього було все ж романтичне начало, яке визначило його філософське бачення світу, спосіб мислення та творчий метод.

Романтичний світогляд був джерелом небаченого доти розквіту поезії, особливо інтимної та пейзажної лірики. І, справді, поетичний світ М. Шашкевича – це передусім відчуття і водночас вираження органічної єдності людини і природи, духу і матерії.

В одному з ранніх віршів, пройнятих глибоким філософським пафосом (“До...”) М. Шашкевич робить спробу філософського осмислення діалектики так званих світового розуму і світової душі – понять, які були в центрі філософії романтизму і тісно пов’язувалися з філософською традицією неоплатонізму. Поет так висловлював своє філософське кредо:

Мисль поднебесну двигни в самім собі,
Душу в природи безвісти занести
Гадков крепков тьми світу розмести,
Життя кончини подружити обі [1, с. 6-7].

Як бачимо, автор прагне охопити „світовий розум” (“мисль піднебесну”) і водночас злити дух із безкінечною природою. Світ уявляється йому в органічній єдності та цілісності, а кожна його складова частка, в тому числі людина, мисляться, як органічно пов’язані з ним.

Філософський ідеал М. Шашкевича – вища єдність людського духу, розуму й природи. В акті єднання людини з природою вирішальну роль, на думку поета, відіграють, власне, розум і душа: розум – сильний, високий, якого „красна природа зростила”, душа людину „знову з світом подружила”.

У поетичних творах М. Шашкевича виразно відчувається схильність до антропоморфізації природи, тобто надання їй людських рис і почуттів. Це означало, якоюсь мірою, суб’єктивізацію природи, ототожнення суб’єкта з природою, одухотворення природи із суб’єктивними емоціями людини. Така суб’єктивізація природи впливала з їх органічного погляду на природу, який мав глибокі філософські погляди.

Зашуміла дібровонька, листом зашуміла,
Затужила дівчинонька, серцем затужила.
Тужить нічку, тужить нічку, тужить і день білий,
Бо із війни за три роки не вертає милий... [1, с. 3–4].

Ці рядки з вірша М. Шашкевича „Вірна”, як і цілий вірш, дуже близькі до ранніх поетичних творів Тараса Шевченка, особливо раннього періоду творчості, коли Кобзар знаходився під впливом романтизму. Йдеться, зокрема про його твір „Причинна”.

Романтичне вчення про Всесвіт як живий організм було в своїй основі пантеїстичним. Відомо, що творці філософії романтизму Ф. Шлегель, Ф. Шеллінг, Новалис та інші розвивали містичний пантеїзм середньовічного німецького мислителя Я. Бьоме, зазнали впливу натуралістичного пантеїзму Дж. Бруно, Б. Спінози. Романтичний пантеїзм, як і пантеїзм узагалі, був у тісному зв’язку із філософією неоплатонізму, основним принципом якого є визнання субстанціональної присутності Бога в кожній речі, тобто обожнення всього суцього. Через це неоплатонізм

служив подоланню дуалізму між небесним і земним, духовним і тілесним, абсолютним і відносним, божественністю поза буттям і божественністю творіння. Пантеїстичний потенціал неоплатонізму став найбільш придатною формою подолання теїстичних поглядів, які розглядали природу як пасивне, мертвотне відображення божественної суті. При цьому слід звернути увагу на певну, іноді навіть творчу роль неоплатонізму в історії європейської культури; як тільки назрів черговий переломний етап у духовному житті Європи, на перший план неодмінно виступив неоплатонізм. Так було в епоху пізньої античності, так було за доби Ренесансу, так було і в період романтизму.

Філософський світ М. Шашкевича та його однодумців формувався, без сумніву, в атмосфері загальноєвропейського інтелектуального зрушення початку ХІХ ст. Адже твори Гердера, а також німецьких філософів-романтиків – Шеллінга, Новаліса, братів Шлегелів та інших у німецькомовній Австрійській імперії були добре відомі. Проте їхнє, в цілому, органічно-пантеїстичне світобачення, мало також глибокі національні корені. Неоплатонівська течія в українській філософській думці, як відомо, завжди була вельми відчутною. І. Вишенський і К.–Т. Ставровецький у ХVІІ ст., П. Величковський і Г. Сковорода у ХVІІІ ст. – яскраві представники філософії неоплатонізму в Україні. Щоправда, неоплатонізм цих мислителів мав різне логіко-історичне підґрунтя. Якщо, скажімо, неоплатонізм І. Вишенського та П. Величковського мав суб'єктивістський (містичний) відтінок, то неоплатонізм К.–Т. Ставровецького й, особливо, Г. Сковороди мав яскраво виражений об'єктивістський (натуралістичний) характер [1, с. 44].

Просвітницький романтизм М. Шашкевича відрізняється від західноєвропейського і, якоюсь мірою, від неоплатонізму своїх українських попередників тим, що він не був пантеїстичним. Український мислитель, на відміну від світських німецьких філософів-романтиків, був людиною духовного сану. Він добре розумів, яку небезпеку для церкви несе пантеїзм будь-яких відтінків. Він виразно визнавав Бога як надприродну істоту, „Творця світу, і всього видимого і невидимого”. М. Шашкевич пристрасно займався релігійним просвітництвом.

Його перу належать проповіді, присвячені великим релігійним святам, переклади Святого Письма, зокрема вибрані місця Євангелія від св. Матея і св. Івана, різні повчання та настанови релігійного змісту. Традиційний релігійний зміст мають і поетичні рядки, зокрема його „Пісеньки і грачки діточії”:

„Вже сонце красно –
Хвало-бо – встало,
Бачте, як ясно
Світом засяло!
Нічні, сонливі

Мраки розбило;
„Боже, ах, Боже,
То твоє діло” [6, с. 32].

Декларація органічного взаємозв’язку природи з внутрішнім світом людини найбільше виражена в намаганнях українських романтиків якнайповніше передати живописність образу – ландшафту рідної землі, пронизити її чуттями власної душі, інакше кажучи, вилити свій душевний стан засобами пейзажу. Тому картини природи в них не мають реалістичного забарвлення, а здебільшого стають тільки символами, набуваючи особливої багатозначності. Таким класичним прикладом можуть служити вірші „Туга”, „Сумрак вечірній”, „Розпука” М. Шашкевича.

У вірші „Туга” М. Шашкевич органічно сплітає малюнок пейзажу з душевним переживанням голуба за своєю голубкою. Образи голуба й голубки – традиційні в українській народній поезії – завжди символізували закоханих. А на передньому плані картини природи поет виводить образ червоної калини – неодмінного атрибуту українського пейзажу. Тужіння голуба, яке має виражати душевний стан самого автора, передається тут і калині, яка наче в унісон переживанням пташини-символа:

Крутий берег, по березі трава зелененька,
Серед трави край берега калина червоненька
Своє гілля буйненькеє, сумна, в воду клонить,
Своє листя дрібненькеє по водоньці ронить [1, с. 3].

Взагалі образ калини як символу тернистого шляху народу і водночас насиченої оптимізмом віри в його кращу прийдешність був вельми характерним для українських романтиків. Згадаймо, хоча б часте оспівування калини в романтичних поезіях Т. Шевченка. Можна навіть сказати, що українські романтики, продовжуючи народнопісенні традиції, розвинули культ калини вищою мірою до символу Вітчизни.

Глибокою народністю проникнутий один із найкращих віршів М. Шашкевича – „Веснівка”. Окремі рядки його звучать так, наче взяті безпосередньо з народної пісні:

Нене рідная!
Вволи ми волю –
Дай мені долю,
Щоб я зацвіла,
Весь луг скрасила,
Щоби я була,
Як сонце ясна,
Як зоря красна,

Щоби-м згорнула

Весь світ до себе [7, с. 37–38].

Водночас „Веснівка” містить у собі глибокий філософський та суспільно-політичний підтекст. Притаманне романтикам прагнення якнайтісніше зблизитися з природою, органічно злитися з нею виражено тут майже афористично.

Слід зазначити, що образ весни займав провідне місце у поетів-романтиків, які в антитезі зима–весна вбачали докорінну відмінність своєї „по-весняному” новаторської позиції від закостенілих засад старого класицистичного мистецтва. Символічний образ перших весняних квіток, які пробиваються на світ часто крізь лід та снігові завії і знаменують собою відродження природи і людського духу, знаходимо майже у всіх поетів-романтиків. „Веснівка” М. Шашкевича дуже близька за своїм романтичним настроєм до аналогічного твору польського романтика А. Міцкевича.

Українські романтики шукали свій ідеал, перш за все, в галузі національної історії та літературі. Історичному минулому рідної землі діячі „Руської Трійці” приділяли особливу увагу. Подібно до європейських романтиків свій історичний ідеал вони шукали здебільшого в героїчній історії народу минулих епох. Діячам „Руської Трійці” належить почесне місце серед збирачів та пропагандистів української народнопісенної творчості. Народні пісні в записках М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького не втратили своєї наукової та пізнавальної цінності й сьогодні.

Отже, філософський світ М. Шашкевича – це тісне переплетіння ідей Просвітництва зі світоглядними концепціями романтизму. В тлумаченні суспільних явищ М. Шашкевич, як і діячі „Руської трійці”, був просвітником. У розумінні ж діалектики відношення людини і світу, людини і природи він був романтиком.

А загалом, світогляд М. Шашкевича можна охарактеризувати як просвітницький романтизм із релігійним забарвленням, і саме в цьому напрямку потрібно продовжувати розгляд філософської творчості українського мислителя.

1. Возняк М. Писання Маркіяна Шашкевича. – Львів, 1912. – 294 с.
2. Горинь В. Естетичні погляди „Руської трійці” (До генезису українського романтизму) // Шашкевичіана. – Львів–Броди–Вінніпег, 1996. – Вип. 1-2. – С. 33–40.
3. Паславський І.В. Ідейно-філософські засади творчості // „Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К., 1987. – 338 с.
4. Скринник М. Ідейне підґрунтя українського романтизму // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Л., 1991. – Т. 222. – С. 201–215.
5. Чижевський Дм. Нариси з історії філософії на Україні. – Нью-Йорк, 1999. – 175 с.
6. Шашкевич Маркіян. Дайте руки, юні друзі. – К., 1989. – 28 с.
7. Шашкевич М. Твори. – К., 1973. – 191 с.

ENLIGHTENING ROMANTICISM OF MARKIYAN

SHASHKEVYCH

Volodymyr Kepysh

*L'viv Ivan Franko National University, Universytets'ka Str., 1,
L'viv, 79000, Ukraine, kafilos@franko.lviv.ua*

An attempt is made to depict an outlook of Markiyan Shashkevych as an enlightening-romantic one. It is confirmed that his living and creative ways took place in the period that, because of the historical for those days' Ukraine circumstances, combined in itself two historical and cultural epochs: Romanticism and Renaissance, that determined the main directions of creativity of M. Shashkevych. It is stressed that a peculiarity of the enlightening romanticism is the fact that an idea of God is a transparent one in it.

Key words: outlook, Enlightening Romanticism, an idea of God.

Стаття надійшла до редколегії 24.10.2005

Прийнята до друку 26.12.2005